

Archiwum rodziny Bartoszewiczów

W dniach od 6 do 9 czerwca 2014 r. z okazji Międzynarodowego Dnia Archiwów w starym miejskim Ratuszu, naszej siedzibie, odbyła się w ramach Dni otwartych wystawa pt.: "Archiwum rodziny Bartoszewiczów". Cieszyła się ona bardzo dużym zainteresowaniem. Oglądający ją poprosili nas abyśmy ze względu na jej krótki okres dostępności opublikowali ją w sposób bardziej trwały i dostępny dla szerszej rzeszy ludzi. Wychodząc tym prośbom na przeciw publikujemy ją na naszej stronie internetowej.

Co to są Archiwa rodzinne i kim są ich twórcy?

Archiwa Rodzinne powstają w wyniku zbierania, przez więcej niż jedną osobę z rodziny, nie tylko dokumentów dotyczących jej historii, ale przede wszystkim materiałów z tą rodziną niezwiązanych, a będących efektem ich pracy zawodowej oraz kolekcjonerskiej pasji t. j. zbiory: pocztówek, wycinków prasowych, autografów, zdjęć i wielu innych rzeczy cennych dla zbierających. Mają one często wartość sentymentalną, ale zdarzają się wśród nich prawdziwe perełki: niespotykane zdjęcia, pocztówki czy też unikalne dokumenty rodzinne.

Archiwum Państwowe w Łodzi posiada w swoim zasobie bardzo cenny zbiór, jakim jest Archiwum rodziny Bartoszewiczów. Zespół liczy ponad 3800 j. a. i mieści się na 19 m b. półek. Obok dokumentów związanych z historią rodziny oraz dokumentami osobistymi, znaleźć możemy bardzo cenne dokumenty związane z pracą zawodową, działalnością literacką, społeczną oraz polityczną członków rodziny.

Kim była rodzina w żaden sposób nie związana z Łodzią a która poprzez swój dar przyczyniła się do wzbogacenia miasta pod względem kulturalnym? Poniżej przybliżamy biogramy twórców archiwum.

Adam Mateusz Bartoszewicz, syn Jana i Anny z Kuszelewskich, urodził się we wsi Pupany koło Kupiszek w 1792 r. lub w 1794 r. we wsi Świrny, w powiecie włkomirskim guberni wileńskiej. Pracował jako nauczyciel w szkole w Mirosławiu, następnie w szkole wydziałowej w Białej Podlaskiej. W roku 1820 zawarł związek małżeński z Amalią Zengteller. Reskryptem z dnia 6 września 1827 r. Komisja Rządowa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego przyznała mu stopień profesora. Dnia 15 czerwca 1833 r. powołany został na inspektora szkoły obwodowej w Warszawie, a trzy miesiące później, 13 września na inspektora Gimnazjum Gubernialnego w Łukowie. Rok później, 9 sierpnia 1834 r., ponownie powołany został na inspektora szkoły obwodowej w Warszawie. Funkcję tę pełnił do 1850 r. Zajmował się matematyką, paremiografią i literaturą. W 1822 r. wydał drukiem „Rzecz o matematyce”. Posiadał duży zbiór przysłów i sentencji, którego wyjątki ogłaszał drukiem. Artykuły literackie umieszczał w „Tygodniku Ilustrowanym” i „Encyklopedii Powszechnej” Samuela Orgelbranda. Zmarł 11 stycznia 1878 r. w Warszawie.

Julian Bartoszewicz, najstarszy syn Adama, urodził się 17 stycznia 1821 r. w Białej Podlaskiej gdzie uczęszczał do szkoły elementarnej. Ukończył gimnazja w Warszawie i Łukowie. Studiował na Wydziale Historyczno-Filologicznym Uniwersytetu Petersburskiego. Po ukończeniu studiów w 1842 r., rozpoczął pracę jako profesor łaciny w I gimnazjum warszawskim. W 1847 r. w „Bibliotece Warszawskiej” wydrukował swą pierwszą pracę historyczną „Helena Iwanówna, żona Aleksandra Jagiellończyka”. Po jej opublikowaniu otrzymał dwuletni zakaz umieszczania prac w pismach warszawskich oraz został karnie przeniesiony na stanowisko inspektora szkoły powiatowej w miejscowości Końskie. Zawarł tam związek małżeński z Kazimierą Zapałowską. Po powrocie do Warszawy, w 1849 r., był nauczycielem języka polskiego i łaciny w miejscowych szkołach różnych szczebli oraz pełnił funkcję kustosa Biblioteki Głównej. Od 1850 r. współpracował z redakcją „Dziennika Warszawskiego”, którego wkrótce został redaktorem naczelnym, a pismo zmieniło nazwę na „Kronika Wiadomości Krajowych i Zagranicznych”. Na łamach dzienników oraz miesięczników warszawskich, galicyjskich i poznańskich ogłaszał w tym czasie setki artykułów. Zaliczyć do nich należy 1291 artykułów umieszczonych w „Encyklopedii Powszechnej” Samuela Orgelbranda oraz publikacje kilkunastu większych prac o tematyce historycznej. Poza pracą pedagogiczną, działalnością redaktorską i pisarską Julian Bartoszewicz udzielał się w licznych organizacjach oraz stowarzyszeniach, między innymi: Towarzystwie Geograficznym w Petersburgu, Towarzystwie Przyjaciół Nauk w Poznaniu, Towarzystwie Naukowym Krakowskim, Wileńskiej Komisji Archeologicznej oraz Muzeum Starożytności. Był również wiceprezesem, a następnie

---

przewodniczącym wydziału historycznego „Biblioteki Warszawskiej”. Zmarł 5 listopada 1870 r. w Warszawie.

Kazimierz Bartoszewicz, syn Juliana i Kazimierzy, urodził się w Warszawie 19 listopada 1852 r. Już w czasie nauki w gimnazjum współpracował z pismami „Zorza”, „Kurier Świąteczny”, „Mucha”, „Kolce”. Studiował na Uniwersytecie Jagiellońskim, początkowo na Wydziale Prawnym, a potem na Wydziale Filozoficznym. W 1875 r. rozpoczął wydawać i redagować „Szkice Społeczne i Literackie”, a następnie dwutygodniki satyryczne „Diabeł” i „Harap”. Był założycielem i redaktorem dwutygodnika humorystycznego „Ananas”, dwutygodnika „Przegląd Literacki i Artystyczny”, dziennika „Kurier Krakowski”, tygodnika ludowego „Krakus”. Artykuły, obrazki rodzajowe, humoreski, satyry, zamieszczał również w: „Gazecie Krakowskiej”, „Nowej Reformie”, „Słowie Polskim”, „Dzienniku Polskim”, „Gońcu Warszawskim”, „Dzienniku Bydgoskim”, „Głosie Narodu”, „Kurierze Polskim”. Obok działalności redaktorskiej i literackiej, w latach 70. i początku 80. XIX w., dzierżawił księgarnię Franciszka Ksawerego Pobudkiewicza w Krakowie. Ponadto przejął księgarnię wydawniczą Adolfa Dygasińskiego w Krakowie, którą od 1882 r. prowadził pod własnym nazwiskiem. Założył przy niej także dział antykarski oraz salon sztuki. Działalność ta zaowocowała wydaniem: 12 tomów dzieł historycznych ojca, 20 tomów dzieł klasyków polskich (Juliusza Słowackiego, Jana Kochanowskiego, Ignacego Krasickiego, Krzysztofa Opalińskiego), utworów literackich Józefa Ignacego Kraszewskiego, Teofila Lenartowicza, Teodora Jeske-Choińskiego, Marii Konopnickiej, Artura Bartelsa oraz własnych. Kazimierz Bartoszewicz był również czynny w życiu społecznym i politycznym. Należał do założycieli „Towarzystwa Oświaty”, „Koła Literacko-Artystycznego”, towarzystwa „Sokół”, był prezesem I koła „Towarzystwa Szkoły Ludowej” i wiceprezesem „Związku Literackiego”. W 1903 r. jako felietonista „Gońca” przeniósł się do Warszawy, gdzie przebywał 3 lata współpracując z „Gazeta Polska” i „Kurierem Warszawskim”. Po powrocie do Krakowa był jednym z założycieli „Straży Polskiej”. Pełnił między innymi funkcję jej prezesa i redaktora miesięcznika o tej samej nazwie. Przed pierwszą wojną światową podjął decyzję o przeniesieniu się na stałe do Warszawy. Mieszkał tam do października 1915 r., kiedy to władze niemieckie zezwoliły mu na wyjazd celem zakończenia przygotowań do przeprowadzki. Ciężka choroba żony zmusiła go do pozostania w Krakowie. Po wojnie należał do „Straży Polskiej”, był członkiem Zarządu VI Koła „Towarzystwa Szkoły Ludowej”, działał w „Związku Literackim”, współpracował „Z Gońcem Porannym i Wieczornym”. Powoli wycofywał się jednak z życia kulturalnego i społecznego, koncentrując swoje działania wokół dokończenia i wydania rozpoczętych wcześniej prac. Zmarł w Krakowie 20 stycznia 1930 r.

Julian Adam Jan Kanty Bartoszewicz, najstarszy syn Kazimierza i Amelii z domu Gebhardt, urodził się w Krakowie 21 października 1883 r. Z uwagi na zły stan zdrowia nie ukończył nauki w gimnazjum i nie zdał matury, został jednak przyjęty na Wydział Filozoficzny Uniwersytetu Jagiellońskiego, który ukończył w 1909 r. Zaangażował się w pracę społeczną. Był sekretarzem Koła Męskiego „Straży Polskiej”, inicjatorem powstania „Adresu dzieci polskich do dzieci irlandzkich”, organizatorem Drużyn Bartoszewych, brał udział w uroczystościach grunwaldzkich. W czasie I wojny światowej przebywał w Moskwie, gdzie od października 1915 r. do stycznia 1918 r. pracował w Wydziale Jeńców i Obcych Poddanych Komitetu Polskiego. Za obrazę rewolucji został wtrącony do więzienia na Łubiance, po interwencji polonii zwolniono go jednak i przewieziono do Polski. Po powrocie do Krakowa podjął rozpoczętą jeszcze w 1906 r. pracę w redakcji „Nowości Ilustrowanych”. W 1922 r. przeniósł się do redakcji „Wieńca i Pszczółki”, współpracował także z redakcją „Gońca Krakowskiego”. Zmarł 16 marca 1926 r. w Krakowie.

Kazimierz Władysław Bartoszewicz, syn Kazimierza i Amelii, urodził się 6 grudnia 1885 r. w Krakowie. Uczęszczał do Gimnazjum św. Anny, a następnie Gimnazjum św. Jacka w Krakowie. Po zdaniu matury w 1906 r., rozpoczął studia na Wydziale Filozoficznym Uniwersytetu Jagiellońskiego. W tym czasie był bardzo aktywny w pracach organizacji młodzieżowych: organizował tajne szkółki młodzieży narodowej, był członkiem ZETU (trójzaborowego Związku Młodzieży Polskiej), wiceprezesem „Zjednoczenia Młodzieży Akademickiej”, pracował w Kole Akademickim „Straży Polskiej”. Po ukończeniu studiów w 1912 r. podjął pracę jako sekretarz „Tygodnika Polskiego” w Warszawie. W ciągu dwóch następnych lat na łamach tego pisma ukazał się między innymi cykl jego 5 artykułów „Dzisiejsza Młodzież”. W czasie pobytu w Warszawie należał do „Związku Narodowego” i „Junactwa Polskiego”. W 1914 r. w związku z pracą nad doktoratem powrócił do Krakowa. Podjął współpracę z „Głosem Narodu” i współuczestniczył wraz z Romanem Rybarskim, przy poparciu Stefana Żeromskiego w powstaniu miesięcznika „Rok Polski”. Organizował Drużyny Bartoszewe i był członkiem „Ligi dla spolszczenia miast”. Zmarł 8 stycznia 1919 r.

Dlaczego tak cenne zbiory znalazły się w Łodzi, mieście niezwiązanym z ich twórcami?

W odpowiedzi należy przytoczyć dwa obszerne fragmenty tekstów. W pierwszym ofiarodawca zbioru Kazimierz Bartoszewicz wyjaśnił Stanisławowi Lipieckiemu swój wybór. Drugi to fragment „Wstępu do zespołu: Archiwum rodziny Bartoszewiczów” napisanego przez pracownika naszego archiwum Izabelę Ugorowicz.

„(...) - Co pana skłoniło do oddania swych zbiorów na cele publiczne, jak one powstały i dlaczego wybór padł właśnie na miasto Łódź?

- Podwaliny pod dziesięcyszą Bibliotekę położył dziadek mój Adam, a powiększył ją szczególnie wybitnymi dziełami mój ojciec ś. p. Julian Bartoszewicz - on też zebrał poważne archiwum historyczne. Ja, gromadziłem skrzętnie nowe nabytki: dzieła, autografy i zbiór artystyczny - moi synowie również coś ze swojej strony dorzucili i w ten sposób wzrastały zbiory, zwłaszcza Biblioteka, obejmująca różne dziedziny nauki, ze szczególnym uwzględnieniem działów: historycznego, historii literatury i nauk pomocniczych. Obecnie po śmierci synów zostałem sam jeden z dorobkiem czterech pokoleń i nie mam go komu zostawić. Dla spadkobierców byłby to ciężar, którego musieliby się pozbyć. O sprzedaży ani na chwilę nie myślałem, (...). Postanowiłem, więc przeznaczyć je na użytek publiczny i stworzyć z nich podstawę instytucji biblioteczno-muzealnej, z którejby korzystały szerokie rzesze pracującej naukowo inteligencji. Kraków, miasto uniwersyteckie ze swoimi olbrzymimi Bibliotekami: Jagiellońską, Czartoryskich, Akademii Umiejętności itd. Nie znalazłby w mojej darowiznie specjalnie cennego materiału, wnosić zaś do tych Bibliotek dublety, po to, by służyły do wymiany, nie byłoby racji. To samo powiedzieć można o Warszawie, Lwowie, Poznaniu czy Wilnie. Przechodząc w myśli miasta, dla których spuścizna Bartoszewiczów przyniosłaby korzyści wybrałem Łódź, pół milionowe miasto fabryczne, z kilkoma tysiącami inteligencji. (...) Inne mniejsze miasta może nie wytrzymałyby ciężaru takiej darowizny, bo musiałyby włożyć znaczny kapitał w uporządkowanie zbiorów, w odpowiedni lokal, w utrzymanie bibliotekarza i pomocnika, nie mówiąc już o tem, że jako warunek postawiłem Łodzi wstawienie w budżet corocznie poważnej kwoty na powiększenie zbiorów.

Miasto Łódź przyjęło moją darowiznę (...). Biblioteka moja przechodzi na własność m. Łodzi pod nazwą „Zbiory imienia Juliana i Kazimierza Bartoszewiczów”, i ma stanowić zawsze osobną całość, która wprawdzie w razie rozbudowania gmachu na zbiory łódzkie, połączyłaby się z dotychczasową biblioteką, ale byłaby osobno administrowaną i zachowałaby charakter osobnego zbioru. (...)”

„(...) Po śmierci żony Amelii oraz dzieci, Kazimierz Bartoszewicz postanowił przekazać rodzinne zbiory na użytek publiczny. Nawiązanie rozmów z Magistratem m. Łodzi nastąpiło jesienią 1928 r. Ostatecznie w październiku przyjęto następujące warunki. Darowizna miała nosić nazwę „Zbiór im. Juliana i Kazimierza Bartoszewiczów” i stanowić osobny, nierozdzielny oddział Miejskiej Biblioteki Publicznej, związany z nią tylko administracyjnie. (...) Zbiory przewieziono do Łodzi w marcu 1930 r., już po śmierci ofiarodawcy. Po umieszczeniu ich w budynku miejskiego ratusza, przy pl. Wolności 1 i dołączeniu niewielkiej ilości dzieł Muzeum Miejskiego i Miejskiej Galerii Sztuki powstała instytucja o nazwie Miejskie Muzeum Historii i Sztuki im. Juliana i Kazimierza Bartoszewiczów. Jej uroczyste otwarcie nastąpiło 13 kwietnia 1930 r. (...) W czasie II wojny światowej zbiory znalazły się w budynku przy pl. Wolności 14. Po jej zakończeniu uległy podziałowi, część artystyczna pozostała w Muzeum Sztuki, biblioteczna trafiła do Miejskiej Biblioteki Publicznej, wydzielone archiwum dokumentów historyczno-literackich przekazano do Archiwum Miejskiego. (...). „”